

LBRIS

We know
books

ÉMILE DARD

Napoleon și Talleyrand

Traducere din franceză de Anca-Irina Ionescu

INTRODUCERE

În umbra marelui Împărat, radiind de glorie, aureolat de vise, așezat cu calmul forței pe un tron fragil sau mergând în tăcere spre un destin ascuns, pășește o figură impunătoare, simțindu-se în largul ei în vârtoare, admirând măreția, disprețuind gloria, în locul amândurora preferând inteligența, banii și plăcerile, dar convins că nu este mai prejos de nimeni, pentru că, în loc să se bucure de căldurică precum un parvenit, consideră că este mai elegant să gândească limpede și să nu se lase păcălit de nimic. Întâlnirea dintre un Napoleon și un Talleyrand este cu siguranță ceva rar. Cei doi bărbați nu pot fi comparați, pentru că unul dintre ei este incomparabil. Dar este interesant de subliniat diferența dintre perspectivele lor diferite și ciocnirea caracterelor lor.

Napoleon iese treptat din legenda care a început pentru el la Sfânta Elena, pentru că „distanța dintre țări compensează cumva apropierea prea mare dintre epoci”. Anglia i-a oferit încă din timpul vieții un pedestal de douăzeci de mii de leghe de apă, care l-a transfigurat. Popoarele abuzate l-au aclamat atunci ca pe un ideolog, un liberal, un pacifist! De când norii s-au risipit și omul a coborât pe pământ, ni se înfățișează altfel, dar nu diminuat.

Poet și regizor în același timp, pentru că nu putem visa că nu va mai acționa, el rămâne un gigant iar până tremură în mână întotdeauna dacă încercăm să-l definim. Trebuie să ne limităm să-i analizăm diferitele lui aspecte, fără a căuta să-l

demontăm ca pe o mașină, așa cum a făcut Taine, pentru a-l examina în detaliu ca pe o creatură omenească minunată, un miracol al naturii care nu se mai reproduce.

„Nimic măreț nu se realizează fără o șansă”, spunea Montaigne. În admirabilul succes al lui Napoleon Bonaparte, este imposibil de deslușit ceea ce ține de împrejurări și ce se datorează geniului. Fără îndoială, chiar mai mult decât natura, șansa i-a fost mamă, iar el s-a mirat adesea de propriul destin. Poate că cea mai rară trăsătură a norocului său a fost faptul că a fost precoce. Un mare om la douăzeci și șapte de ani, și-a măsurat sarcina de-a lungul unei vieți lungi și a avut energia necesară pentru a o îndeplini intact. A fost o sămânță sălbatică care a înflorit în solul bogat al Franței. „Voi trăi nouăzeci de ani”, spunea el sub consulat.

Nu avea niciun fel de principii politice sau religioase, nu avea nicio tradiție, nici măcar o mare patrie, deoarece Corsica nu se identificase încă cu Franța, participând cu tot sufletul la gloriile și durerile ei. Nimeni nu a spus-o mai bine decât Albert Sorel: „El va gândi: Eu sunt Franța. Dar Franța, chiar și pentru el, va rămâne o țară cucerită. El nu o părăsește, ci intră în ea; el este fiul străinătății; limba franceză nu este limba sa maternă; pentru el este limba civilizației, limba Europei; Franța nu este pentru el un colț de pământ incomparabil, unde dorm strămoșii lui; ea se va extinde oriunde îl va purta calul său de război și oriunde vor zbura vulturii săi romani.”

Lipsa principiilor i-a permis să-și dirijeze destinul cum a putut mai bine, în Franța sau în afara Franței și să profite de orice criză; dar îi lipsea o tradiție care să-l călăuzească, poate mai necesară geniului decât oricui altcuiva. După Pacea de la Amiens, a pierdut din vedere interesul național și a alunecat în aventură. După 1808, mintea sa puternică și-a dat seama de enormitatea sarcinii sale și a înțeles inutilitatea victoriilor sale. Lasă impresia că era într-un cerc fatal și nu avea alt scop decât să „împingă cât mai departe limitele gloriei”, ca să fie un spectacol pentru sine

și pentru posteritate, ca să-și încheie „povestea vieții sale”, să înfrunte adversitatea, „care lipsea din cariera sa”, fără să se teamă să se „arate gol” și să poată spune francezilor pe care îi storsese de puteri: „Eram prea mare pentru voi!”

Familia și armata, în care a intrat încă din copilărie, i-au format caracterul. A fost bun până la slăbiciune cu frații, cu surorile și vechii săi camarazi; generos, drept, sensibil, pătruns de sentimentul onoarei; răbdător, îngăduitor, mereu înclinat spre bunăvoință atunci când nu era în joc orgoliul lui; numai atunci devenea imposibil și putea fi impulsiv, gelos și trădător. În tinerețe nu a ezitat niciodată, spune Bourrienne. Dar, odată cu vârsta și cu uzura, a devenit șovăitor, credul și chiar ușor de păcălit. Citise mult, dar memoria sa prodigioasă reținea doar ceea ce era util. Lucien i-a spus odată că era un „ideofob”. Prima sa tinerețe, austeră și săracă, dedicată în întregime armelor și studiului, departe de plăceri și de societate, îl lăsase timid. Aceasta este o trăsătură prea des trecută cu vederea, care explică stângăcia sa în fața femeilor, violența în fața ambasadurilor și, uneori, greșelile sale. Alexandru și regina Louise îl intimidau ca și toți suveranii născuți pe tron, domnul de Metternich și, fără îndoială, domnul de Talleyrand.

Acesta nu era câtuși de puțin timid și cu siguranță credea că un descendent al conților de Périgord, care se simțea la largul lui în fața regelui Franței, nu era cazul să se jeneze de un Bonaparte. Nașterea era, de altfel, singura lui prejudecată.

După ce a fost primit de Talleyrand la ambasada de la Londra în 1832, Mérimée a scris: „Nu pot să admir îndeajuns de mult sensul profund al cuvintelor lui, manierele lui simple și elegante. Are perfecțiunea unui aristocrat. Englezii, care au mari pretenții în materie de eleganță și bonton, sunt departe de el. Oriunde se duce, își creează o curte a lui și stabilește legea. Nimic nu este mai amuzant decât să-i vezi în preajma lui pe cei mai influenți membri ai Camerei Lorzilor, umili și aproape servili.”

IPRIS | We know books

Această schiță, care nu aparține unui naiiv, ar fi suficientă pentru a demonstra că, din momentul în care s-au întâlnit, relațiile dintre Napoleon și Talleyrand au fost într-un echilibru instabil. Nu ni-l putem imagina pe Napoleon ascultând un astfel de ministru. Iar Talleyrand considera că stăpânul său avea „maniere sumbre”.

Primul portret al episcopului de Autun, de pe vremea când era deputat în Stările Generale, a fost desenat, sub numele de *Amène*, de autorul romanului *Liaisons dangereuses*. Cei doi s-au cunoscut la Palais-Royal, la ducele d'Orléans. Iată-l pe Talleyrand, la vârsta de treizeci și cinci de ani, văzut de Laclos:

„Amène are acele forme încântătoare care înfrumusețează chiar și virtutea. Primul instrument al succesului său este o minte excelentă; judecă oamenii cu inteligență, evenimentele cu sânge rece, are acea moderație caracteristică adevăratului om înțelept. Există un anumit grad de perfecțiune care constă numai în capacitatea de înțelegere și un fel de măreție în dorința de a o realiza; dar aceste eforturi remarcabile oferă o clipă de strălucire omului care le întreprinde, și nu sunt de niciun folos oamenilor care vor fi în curând detronați. O minte bună disprețuiește tot ceea ce lasă strălucire în urma sa; și, cunoscând limitele capacității umane, nu nutrește speranța nebună de a le extinde dincolo de ceea ce experiența a arătat că este posibil.

Amène nu se gândește să își construiască o mare reputație într-o singură zi. Odată ce reputația ajunge într-un punct culminant, ea începe întotdeauna să scadă, iar căderea ei afectează fericirea, liniștea; dar va realiza totul, pentru că va profita de oportunitățile care se oferă din belșug pentru cel care nu bruschează norocul. Fiecare grad va fi marcat de dezvoltarea unui talent și, mergând astfel din succes în succes, el va aduna acel ansamblu de sufragii care cheamă un om spre toate marile funcții vacante.

Invidia, care rareori recunoaște un merit complet, a replicat

LB&S | We know books

că lui Amène îi lipsea forța care zdrobește dificultățile necesare pentru a depăși obstacolele puse în calea oricui acționează pentru binele public. În primul rând, aș vrea să știu dacă nu se face abuz de această expresie *a avea caracter* și dacă această forță, care are ceva impunător, contribuie mult la fericirea lumii. Să presupunem chiar că, în momentele de criză, a triumfat împotriva rezoluțiilor, dar este acesta întotdeauna un lucru bun? Permiteți-mi să mă opresc aici. Unii cititori ar putea să creadă că eu confund fermitatea, perseverența și consecvența cu căldura, entuziasmul și ardoarea. Amène cedează în fața circumstanțelor, a rațiunii și crede că poate oferi câteva sacrificii de dragul păcii, fără să se abată de la principiile din care și-a făurit morala și conduita.”

Există câteva trăsături profetice în acest portret. În ceea ce privește principiile din care Talleyrand, potrivit lui Laclos, a făcut „baza moralei și a conduitei sale” erau cele ale eroilor din *Les Liaisons dangereuses*.

Napoleon spunea că Talleyrand este „imoralitatea personificată” și cu siguranță că nu se înșela. Niciun om nu s-a instalat mai liniștit dincolo de bine și de rău. Dublul orgoliu izvorât din nașterea și din capacitatea inteligenței sale l-a izolat de toate scrupulele, pe care le considera slăbiciuni, considerând că numai prostia este o crimă. Cu toate acestea, el nu se născuse nici rău și nici pervers. „În viața privată, spune Metternich, era o companie pe cât de sigură, pe atât de plăcută.” Anturajul său îl iubea întotdeauna și îi era devotat. Dar părinții săi, forțându-l pe acest copil al secolului lui Voltaire să intre într-un ordin ecleziastic împotriva voinței sale, i-au distrus pentru totdeauna conștiința. De aceea îi putem aplica cuvintele profunde ale lui Tacitus: *corruptio optimi pessima*.

Încă din copilărie căzuse, își rupsese un picior și rămăsese schiop. Acest accident i-a marcat destinul. „Dacă nu ar fi fost acea problemă cu piciorul”, i-a spus mai târziu lui Hyde de Neuville, „probabil că aș fi urmat o carieră militară. Cine știe”,

a adăugat el râzând, „poate că acum aş fi fost emigrant sau, ca şi dumneavoastră, un trimis al Bourbonilor.” La Saint-Sulpice, era tăcut şi singuratic. Uneia dintre prietenele lui, Madame de Chavagnac, i-a scris în timpul Restauraţiei: „Eram micul meu Bonaparte la seminar.” A fost hirotonit în lacrimi. Unul dintre prietenii lui apropiaţi a prezis, pe bună dreptate, la vremea respectivă, că va fi „un mic abate de Périgord obraznic”.

Ce dramă interioară pentru un tânăr preot cu un suflet puternic, dar născut pentru lume, pentru pasiuni şi ambiţie! La început, a simţit o disperare mohorâtă, apoi o furie concentrată şi un dezgust amar faţă de sine însuşi. Trăsăturile lui graţioase s-au ascuns sub o mască de impasibilitate. Cui putea să se confeseze? Cine l-ar fi putut înţelege? La ce îngăduinţă să se aştepte, la ce corectitudine chiar atunci când a devenit un preot răspopit, apoi un episcop căsătorit? A fost detestat întotdeauna de oamenii cinstiţi, ridicol în ochii celorlalţi. Era un scandal de care avea oroare. A trebuit să îndure mult. Resursa ipocriziei însăşi îi lipsea. A decis să renunţe la orice reţinere, să sfideze opinia publică, să scape cu orice preţ de condiţia sa.

Când limita a fost depăşită, nu mai există limite

Nimic nu te-ar fi putut surprinde din partea lui, spune doamna de La Tour du Pin, decât o lipsă de gust. Iată de ce a evitat anticlericalismul. El nu era abatele Grégoire. Nu s-a răzbunat pe Biserică decât din motive morale. După ce a demisionat din funcţia de episcop, s-a declarat liber; la fel, după ce a părăsit preoţia, dar a rămas înalt demnitar al Imperiului, a pretins că se consideră liber faţă de împărat. Avea idei speciale despre libertate. În afara cercului său intim, afişa o siguranţă arogantă, „o politeţe rece, o privire scrutătoare”; se retrăgea în sfidare pentru a evita dispreţul. A fost un mare comedian.

Venalitatea sa era de notorietate. Era posedat, ca şi Mazarin, de o sete de aur aproape maniacală, nu din avariţie, ci de dragul

fastului. Mazarin sugera numai divortieria regală; Talleyrand din întreaga lume. Napoleon a crezut că îl are la mână datorită viciului său, ruinându-l și îmbogățindu-l pe rând. A păstrat banii, dar nu s-a predat.

Nu este exagerat să spunem că „i-a vândut pe toți cei care l-au cumpărat”. Dar nu și-a trădat niciodată rațiunea. Originalitatea acestei firi aparte, care depășește combinațiile unui romancier, este de a fi păstrat în dezordinea moravurilor sale, în corupția inimii sale, într-o disimulare rafinată o inteligență limpede, o judecată sănătoasă și un gust rafinat al conveniențelor. Diformitatea sa morală era, prin urmare, un spectacol trist din care a trebuit să se smulgă cu orice preț prin emoțiile politicii. Fugea de singurătate lăsându-se pradă galanteriei și insomniei la mesele de joc.

*

După 18 Brumar, Bonaparte a găsit în apropierea sa doar doi oameni capabili să colaboreze în mod activ la conducerea afacerilor: Talleyrand și Fouché. Nu a pregătit alții, deoarece dictaturile nu sunt școli pentru lideri politici. Nu l-a plăcut niciodată pe Fouché. Tipicar de colegiu, om cu sânge nobil, fost iacobin, îi amintea prea mult de trecutul său revoluționar, pe care voia să-l uite. Domnul de Talleyrand i s-a impus prin nașterea sa și l-a atras prin spiritul său. În sufletul lui, îi era complice. Marea problemă pe care trebuia să o rezolve va ieși curând la iveală, iar Talleyrand era singurul care cunoștea vechea Europă, oamenii și intrigile ei. Doar el singur posedea prin naștere o tradiție, o doctrină, adică o viziune fermă, bazată pe experiență, a intereselor permanente ale Franței.

Când îi examinăm cu atenție imparțială lunga sa viață, suntem frapați nu de nenumăratele ei variații, ci, dimpotrivă, de unitatea ei perfectă atunci când circumstanțele sunt în continuă schimbare. Timp de aproape cincizeci de ani, cei mai agitați din istoria Franței, acest om care a depus paisprezece jurăminte și care este principalul personaj din *Dictionnaire des*

girouettes, nu a încetat niciodată să repete același lucru, iar ceea ce repeta era ceea ce majoritatea francezilor simțeau în mod confuz. Și mai spunea că „toată lumea” avea mai multă minte decât Voltaire sau Bonaparte.

Dar e nevoie de o minte ageră pentru a ghici ce vrea „toată lumea”. Lui Talleyrand aceasta nu-i lipsea. În ajunul Revoluției, el strălucea deja în cadrul acelei elite unice care conștientizează în mod clar marile interese ale unei națiuni. Talleyrand făcea parte din acea parte a înaltei aristocrații luminate, generoase, care încerca să fundamenteze libertatea politică în Franța, imitând Anglia și înclinând, în același timp, spre o alianță intimă cu această putere pentru a asigura liniștea continentului.

Să ne amintim că, în 1789, Franța avea o populație de 27 de milioane de locuitori, iar monarhia habsburgică avea doar 25 de milioane de supuși, Prusia 7, Insulele Britanice 12, Rusia 35 cu posesiunile sale asiatice și partea sa din Polonia, Spania 10, Statele Unite 5, Suedia 2 în timp ce Italia, Germania de Sud și de pe Rin erau alcătuite dintr-o multitudine de stătuțe. În Europa continentală, Franța era puterea cea mai populată, singura omogenă, bogată și centralizată. Dincolo de granițele sale se aflau vecini slabi și dezbinați, clienții sau aliații ei, unde putea face legea cu condiția să nu le invadeze.

Într-o astfel de poziție, a cuceri însemna deci a slăbi poziția Franței, provocând Austria, Rusia și Prusia să cucerească statele mici, protejatele Franței, să se strice echilibrul care asigura mult mai bine preponderența. Acest lucru ar fi permis apoi Franței să se asigure, fără să se teamă de Anglia, dezvoltarea comerțului și a coloniilor. Așa gândea Vergennes; și tot așa gândeau Mirabeau și Talleyrand. Dacă pentru a pune mâna pe dictatură, girondinii nu ar fi aprins în mod nesăbuit, în aprilie 1792, conflagrația care avea să devasteze timp de douăzeci și trei de ani continentul, printr-o moderație plină de forță, monarhia franceză ar fi putut să-și transforme dezinteresul în măreție, asigurându-și pentru foarte mult timp prin pace preeminența în Europa.

De la Londra, unde se refugiase după 10 august, Talleyrand privea cu durere eroarea națiunii. Nici betia revoluționară, nici victoriile armatelor franceze nu-i tulburau judecata rece. La 29 noiembrie, i-a scris lui Lebrun, adică lui Danton, un memoriu care conținea aceleași idei pe care le nutrea înainte de Revoluție, adaptate la gustul zilei. I se părea, pe bună dreptate, că acestea se potrivesc mai bine pentru democrație decât pentru o monarhie absolută. Denunța coalițiile și dorința de cuceriri ca un atac la adresa poporului. „Teritoriul Republicii este suficient pentru populația sa și pentru imensele combinații de industrii pe care le va naște geniul libertății... Franța trebuie, prin urmare, să rămână închisă în propriile sale limite.” Să încheie o alianță defensivă cu popoarele eliberate din Belgia și Elveția, acorduri comerciale; să se înțeleagă cu Anglia pentru emanciparea și exploatarea Americii spaniole. Aceasta ar trebui, în opinia sa, să fie politica noii Republici.

Șase ani mai târziu, la sfârșitul Directoratului, unul dintre colegii săi de la Institut, Lacuée, l-a întrebat despre direcția pe care ar trebui să o ia politica externă franceză, iar Talleyrand, care era pe punctul de a părăsi conducerea ministerului, l-a trimis pur și simplu la vechiul său memoriu către Danton din 1792.

Ar fi putut să-i trimită mai târziu la el și pe Ludovic al XVIII-lea și pe Ludovic-Filip. Le-a sugerat aceleași idei în numele legitimității și al echilibrului european. A rămas în mod constant loial liberalismului și unei politici de moderație și de pace, precum și celor mai potrivite mijloace pentru a asigura fericirea și puterea țării sale. Așezat pe acest fundal neschimbat, evazivul Proteus nu era, în realitate, decât un doctrinar în maniera lui Royer-Collard care era prietenul lui și avea un gust deosebit pentru considerații abstracte și raționamente riguroase, un „om al sistemelor”, cum îl numea Metternich, care îl cunoștea bine, sau, după cum spunea altcineva, un om „care are și în cap curajul pe care îl are în inimă”. A început și a sfârșit la Institut.

Un om politic de acest calibru, prin înțelepciunea sa rece, prin superioritatea vârstei și a pregătirii sale, prin tradiția sa profund franceză, era cel mai potrivit pentru a-l completa pe generalul Bonaparte. Să ne amintim cum îl definea Laclos: „Inteligența adevărată disprețuiește tot ceea ce lasă o urmă strălucitoare și, cunoscând limitele capacității umane, el nu are speranța nebună de a le extinde dincolo de ceea ce experiența a arătat că este posibil.” Cum a profitat stăpânul Franței de această întâlnire unică, cum s-au contopit un timp concepțiile celor doi bărbați pentru a se separa după aceea, cum s-au apropiat caracterele lor doar pentru a se înfrunța – acesta este subiectul acestei cărți.

*

Multă vreme, istoricii lui Napoleon au văzut în ambiția sa nemărginită cauza dezastrului său final. Criticii și apologeții s-au înfrunțat în această privință. Thiers, cel mai ilustru dintre ei, nu a făcut decât să îmbrace acest reproș în admirație. Opu-nându-se lui Thiers, Albert Sorel a reînnoit istoria napoleoni-ană prin prezentarea faptelor dintr-o cu totul altă perspectivă. Pentru acest mare istoric, a cărui lucrare este una dintre cele mai solide construcții intelectuale ale timpului nostru, Revoluția, prin extinderea teritoriului francez până la gurile Rinului, a făcut imposibilă pacea cu Anglia, stăpâna mărilor, sigură datorită bogăției sale că va găsi întotdeauna aliați pe continent. Moștenitor al Revoluției, Napoleon a fost, prin urmare, obligat să atace constant pentru a se apăra într-un război al limitelor, pentru care victoria asupra întregii Europe era singura soluție. După Abukir, Boulogne și Trafalgar, era condamnat să domine continentul pentru a obliga Anglia prin blocada continentală să ceară îndurare. Prin urmare, Marele Imperiu nu a fost decât un expedient pentru a-și masca neputința. Dacă Napoleon ar fi fost învins la Marengo sau la Austerlitz, Franța ar fi fost aruncată înapoi în vechile sale limite, așa cum s-a întâmplat după Leipzig. Tot geniul lui nu a putut decât să prelungească pentru câțiva ani o luptă în care fusese înfrânt dinainte.